

інтегративністю. Ці якості проявляються і формуються в життєвому шляху особистості, в специфічному процесі її зміни, руху, розвитку [1].

У період зрілості відбувається консолідація соціальних і професійних ролей. Е. Еріксон назвав зрілий вік віком практичного професійного життя людини. Головним завданням розвитку на цьому віковому етапі є генеративність. Вчений вважав, що людина на стадії генеративності діє у трьох напрямках: прокреативному, породжуючи та задовольняючи потреби наступного покоління; продуктивному, поєднуючи роботу із сімейним життям та, створюючи нове покоління; креативному, шляхом підвищення культурного потенціалу в більш широкому масштабі [7].

Як зазначає І. А. Шестопап, регуляція активності особистості в період зрілості відбувається кризами середини життя (нормативною) та кризою самореалізації (термінальною), що може супроводжуватися зміною напряму професійної діяльності. Одним із соціальних показників успішності професійної самореалізації є кар'єра, яка може бути співвіднесена з виміром саморозвитку / самоствердження та самореалізації особистості. Побудова психологічного конструкту дозволила припустити існування двох стратегій професійної самореалізації – самоствердження (пошук соціального визнання) та реалізації у професії шляхом професійного розвитку [5].

Висновки. Проблема самореалізації жінок зрілого віку вивчалася в межах різних психологічних підходів. Спорідненими, але не тотожними з терміном «самореалізація» є поняття «самовираження», «самоствердження», «саморозвиток» і «самоактуалізація». У результаті теоретичного аналізу з'ясовано, що рушійними силами процесу самореалізації є діалектичні суперечності між соціальним і біологічним, суспільним та індивідуальним. Серед основних детермінант процесу самореалізації вчені називають потреби, інтереси, цілі, ідеали. Важливою її умовою є внутрішня активність. Механізмом самореалізації є самотворчість особистості у розкритті власних потенціалів, визначенні та досягненні життєвих цілей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
2. Леонтьев Д.А. Что такое экзистенциальная психология? / Д.А. Леонтьев // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / [под ред. Д.А. Леонтьева, В.Г. Щур] – М.: Смысл, 1997. – С.40 – 54
3. Маслоу А. Г. Мотивация и личность / А.Г. Маслоу; [пер. с англ. Татлыбаевой А.М.]. – СПб.: Евразия, 1999. – 478 с.
4. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб., 2000 – 712 с.
5. Шестопап І.А. Психологічні особливості професійної самореалізації жінок зрілого віку: автореф. дис. ... канд. пси- хол. наук: спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія»/ І.А. Шестопап. – Остріг, 2017. – 20 с.
6. Шихи Г. Возрастные кризисы. Ступени личностного роста / Гейл Шихи; [пер. с англ. А. В. Шамрикова]. – СПб.: Ювента, 1999. – 436 с
7. Эриксон Э. Идентичность : юность и кризис / Э. Эриксон; [пер. с англ.]: общ. ред. и предисл. А.В. Толстых. – [2-е изд.]. – М.: Флинта, 2006. – 352 с.

Гуменюк Ю.

Науковий керівник – доц. Андрійчук І. П.

ОСОБЛИВОСТІ ДІАГНОСТИКИ ОСОБИСТІСНОЇ РЕФЛЕКСІЇ У СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ

Сучасне суспільство характеризується зростанням інтересу щодо індивідуального, особистісно орієнтованого підходу до розвитку, навчання та виховання підлітка. Підлітковий вік є вузловим періодом формування особистості, найбільш сензитивним для розвитку, зокрема, самоствавлення та особистісної рефлексії.

Проблема розвитку рефлексії особистості - одна з ключових у вітчизняній та зарубіжній психології. Актуальність проблеми виявлення психологічних особливостей рефлексії підлітків можна конкретизувати в таких аспектах. Педагогічний аспект актуальності визначається тим, що високий рівень рефлексії школяра є необхідною умовою усвідомлення ним динаміки успішності у навчальній діяльності. Соціальний аспект актуальності пов'язаний з тим, що успішність входження в нову систему міжособистісних відносин багато в чому залежить від активної зовнішньої та внутрішньої (рефлексія) позиції особистості, яка дозволяє своєчасно попереджати виникнення конфліктів і комунікативних бар'єрів. Психологічний аспект актуальності обумовлений тим, що особистісна рефлексія, що представляє собою форму усвідомлення старшим підлітком свого внутрішнього світу, забезпечує гармонійність і ефективність особистісного розвитку, доречну самокритичність.

Проблематиці особистісної рефлексії присвячено значну кількість філософських досліджень (А.С.Арсеньєв, Е.В.Ільєнков, В.О.Лекторський, О.П.Огурцов, П.Тейяр де Шарден та ін.). У психології вивчення даного феномену здійснюється у зв'язку з обґрунтуванням закономірностей теоретичного мислення (В.В.Давидов, Д.Б.Ельконін, А.З.Зак, Л.В.Заков, С.Д.Максименко, Е.І.Машбиць, І.М.Семенов, С.Ю.Степанов,

Ю.М.Швалб); для пояснення процесів комунікації та кооперації (М.Г.Алексєєв, І.С.Кон, В.В.Рубцов, В.І.Слободчиков, А.О.Тюков, Г.П.Щедровицький); у контексті дослідження особливостей становлення особистості, її виховання і самовиховання (І.Д.Бех, М.Й.Боришевський, І.С.Булах, Н.І.Гуткіна, В.К.Зарецький, А.В.Захарова, Б.В.Зейгарник, О.Л.Кононко, Г.І.Ліпкіна, В.О.Моляко, О.Р.Новікова, Р.В.Павелків, Н.І.Пов'якель, В.А.Семиченко, С.П.Тищенко, А.Б.Холмогорова, Г.А.Цукерман, Н.В.Чепелева); з метою обґрунтування групових рефлексивних процесів та структур, створення моделі рефлексивної психології (М.І.Найдьонов, Л.А.Найдьонова, І.М.Семенов, С.Ю.Степанов).

Метою статті є висвітлення результатів теоретичного аналізу та емпіричного дослідження особистісної рефлексії у старших підлітків.

Актуальність дослідження. Особливе місце посідає рефлексія у психологічному світі підлітків. Як зазначає Н.М. Пеньковська, очевидна схильність до рефлексії є характерною особливістю саме підліткового віку. Ця тенденція має онтогенетичну зумовленість і перебуває у безпосередньому зв'язку із загальним особистісним становленням підлітка. Спостерігається своєрідне повернення дитини до самої себе, адже увесь попередній процес розвитку відбувався у соціалізуючому руслі. Натомість у підлітковому віці відбувається пошук власного «Я» у вже освоєному середовищі [3].

У психологічній літературі рефлексія розглядається як: процес пізнання особистістю своїх внутрішніх психічних станів і процесів (Б.Г.Ананьєв, Л.І.Божович, І.С.Кон, Л.С.Виготський, К.О.Абульханова-Славська, В.В.Столін та ін.); виступає в процесах кооперації і спілкування у формі усвідомлення діючим суб'єктом того, як він сприймається та оцінюється іншими індивідами або групами людей, спільнотами тощо (В.В.Рубцов, Н.Р.Якушина, Г.П.Щедровицький, Г.М.Андреева та ін.); розуміється як здатність людини усвідомлювати власну поведінку і діяльність, формувати мислення (В.В.Давидов, А.З.Зак, Я.О.Пономарьов, І.М.Семенов, С.Ю.Степанов, Ю.М.Швалб та ін.). Рефлексія дозволяє людині критично ставитися до себе та своєї діяльності, робить її суб'єктом власної активності. У цьому контексті особливу увагу слід приділяти саме особистісній рефлексії, яка визначається як процес усвідомлення особистістю власних дій у предметній області реалізації суб'єкт-суб'єктних відносин, процес відображення людиною своїх вчинків, стосунків, впливів тощо.

На сучасному етапі дослідження особистісної рефлексії існує достатня розбіжність підходів до розуміння її сутності, функцій, факторів та умов розвитку. Ряд вчених (Н. І. Гуткіна, В. І. Слободчиков, Є. Б. Старовойтенко, Ю.М. Орлов) зазначають, що особистісна рефлексія являє собою самоініційований процес, що відображає потребу суб'єкта в особистісному розвитку, в позитивній самооцінці, самовдосконаленні [1, с.217].

На думку Н. Г. Алексєєва, В. К. Зарецького, Е. В. Лушпаєвой, А.А.Тюкова, особистісна рефлексія є компонентом рефлексивних здібностей, існує поряд з інтелектуальною, комунікативною, кооперативною та іншими видами рефлексії, виконує як провідну, так і допоміжну роль в оптимізації рефлексивної діяльності, визначаючи більш високий рівень реалізації поведінки, спілкування і діяльності [2].

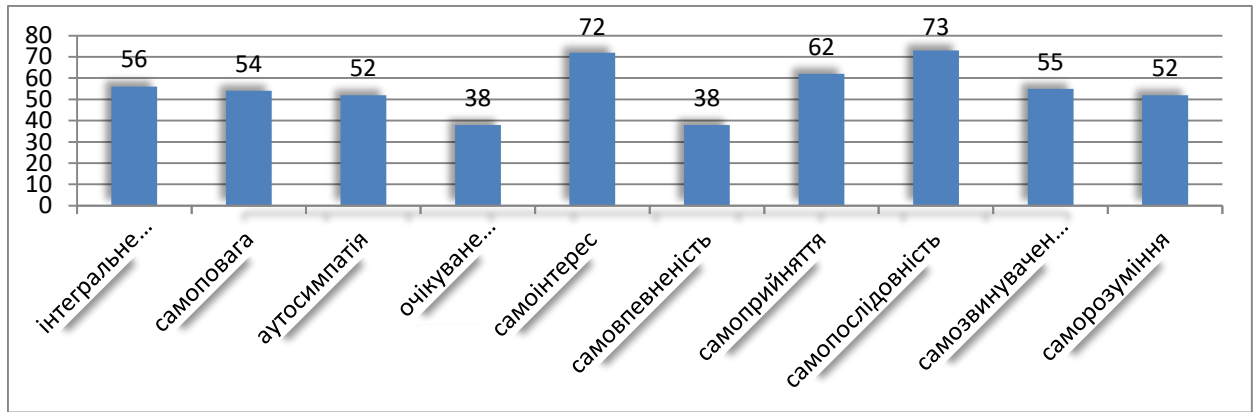
Оскільки в нашому дослідженні рефлексія розглядається як особистісний феномен, увагу сконцетровано переважно на аналізі робіт, автори яких пов'язують становлення рефлексії з розвитком самосвідомості.

Водночас у віковому аспекті рефлексія визначається у взаємозв'язку із самоствавленням, яке, на думку окремих дослідників, є визначальним чинником конструктивної особистісної рефлексії (С.Р. Пантелєєв). Самоствавлення за своєю психологічною природою - складна система, яка не зводиться до емоцій, самооцінки та інших «власне психічних» характеристик особистості. Це особистісне утворення, що може бути зрозумілим як безпосереднє феноменологічне вираження особистісного смислу «Я» для самого суб'єкта. За умови негативного ставлення до себе, на тлі незадоволення собою, недовіри до себе рефлексія є засобом самопригнічення. І навпаки, при позитивному ставленні, коли особистість приймає себе і переживає це ставлення як цінність, рефлексія функціонує як самодостатній засіб саморозвитку [2, с.69].

Із проаналізованих вище робіт дослідників можна прийти до висновку, що особистісна рефлексія передбачає самоаналіз, дослідження людиною свого внутрішнього світу й поведінки. Тому психологічне дослідження самооцінки особистості містить завдання, котрі дозволяють охарактеризувати певні регуляційні відносини, до себе і до інших.

З метою дослідження особливостей особистісної рефлексії старших підлітків, виявлення різних аспектів прийняття-неприйняття, нами був підібраний діагностичний комплекс методик, який включав: тест-опитувальник самоствавлення В.В. Століна, С.Р. Пантелєєва, методику діагностики рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера та опитувальник Г.М. Казанцевої (дослідження рівня самооцінки особистості). Дослідження проводилось серед учнів 8-х класів загальноосвітніх шкіл №14 та №28 м. Тернополя. Вибірку складали хлопці та дівчата віком 14-15 років в кількості 86 респондентів.

За результатами опитувальника самоствавлення В.В. Століна, С.Р. Пантелєєва ми виявили різні аспекти особистісної рефлексії старших підлітків. Кількісні результати отримані за даною методикою представлено у вигляді діаграми (див. Рис 1).

Рис 1. Розподіл результатів обстежуваних за опитувальником самоствавлення В.В. Століна, С.Р. Пантелєєва

В цілому, досліджувані підлітки приймають себе, знаючи як свої позитивні, так і негативні сторони своєї особистості, що відповідає інтегральному почуттю за власне "Я". На це вказали 56% респондентів. Відповідно, віра в свої сили та можливості змінити себе та зовнішні обставини, контроль власного життя, повага до самого присутня у 54% респондентів. Аутосимпатія досліджуваних фіксує як цілковите схвалення себе, довіра до себе. Це присутнє у 52% досліджуваних. В обстежуваних підлітків, в меншій мірі - 38%, проявляється очікуване ставлення інших, що може характеризувати як відсутність цілковитої спрямованості на думку інших, схвалення інших чи очікування позитивного чи негативного ставлення до себе оточуючих. Значний відсоток респондентів - 72% - вказує на зацікавленість власною особистістю, на інтерес до власних думок та почуттів. Самовпевненість досліджуваних підлітків спостерігається у 38%, що відображає їхню впевненість у власних силах і самому собі. Прийняття підлітками себе спостерігається у 62% респондентів, що вказує на позитивне ставлення суб'єкта до власних особистісних надбань незалежно від оцінки оточення, їхнього схвалення та передбачає прийняття як своїх позитивних, так і негативних рис характеру. 73% підлітків вказують на здатність до самопослідовності та самокерівництва.

Поряд з прийняттям себе підлітками, у 55% обстежуваних спостерігаються прояви самозвинувачення, що набувають характеру низької самооцінки, баченням себе за перевагою недоліків та бажанням змінити себе. У половини обстежуваних - 52% - присутнє розуміння себе, розуміння своїх потреб, бажань, розуміння своїх реальних та потенційних можливостей.

Отже, прослідковується досить високий рівень прийняття себе старшими підлітками, прояви схвалення сторін власної особистості, зацікавлення власним внутрішнім світом. Негативний симптомокомплекс прослідковується у поведінці підлітка власне через самозвинувачення, бачення себе через недоліки і нереалістичні бажання змінитись.

За методикою діагностики рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера підлітки в цілому спрямовують результат важливих подій на себе, відчують відповідальність за власну поведінку і тому здатні нею керувати та видозмінювати. Досягнення оцінюють як показник власних зусиль та старань, а певні невдачі апелюють діями оточення, невезінням чи виною окремих людей.

Висновки. Отже, завдяки свідомості та самосвідомості особистість стає суб'єктом виховання, тобто сама ставить перед собою виховні цілі й досягає їх. Спостерігаючи за собою, своїми вчинками, думками, переживаннями, підліток часто стикається з їх неоднозначністю, суперечливістю. Він прагне зрозуміти, що в них істинне, а що ні. Цей пошук відбувається в процесі діалогу. Внутрішній діалог із самим собою або з іншою людиною дає можливість особистості стати на позицію дослідника по відношенню до самої себе. Рефлексія не тільки дає можливість пізнати себе, але й сприяє дорослішанню особистості. Пізнаючи себе, вона все більше звільняється від некритичного сприйняття впливу оточуючих. Чим сильніше розвинута рефлексія, то більше юнаки та дівчата стають спроможними вирішувати завдання, які перед ними виникають.

ЛІТЕРАТУРА

1. Двоглазова М. Ю. Современное состояние проблемы исследования личностной рефлексии субъекта / М.Ю. Двоглазова // Психология развития и акмеология. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. – С.214-219.
2. Долженко В.В. Психологічний зміст особистісної рефлексії у психології / В.В. Долженко // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Збірник наукових праць / За ред. В.О. Моляко. – Т.12. – Вип.6. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 352 с.
3. Пеньковська Н. М. Психологічні умови розвитку рефлексії у молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Н. М. Пеньковська. – К., 2003. – 20 с.